

Palabras y Frases Útiles

Castellano—Huaorani

Compilers:
Camilo Tademö Wamöñe
and other Waorani
with
Catherine Peeke

SIL Language and Culture Documentation and Description

4

©2009 Catherine Peeke, Camilo Tademö Wamöñe, and SIL International

ISSN 1939-0785

Fair Use Policy

Documents published in the Language and Culture Documentation and Description series are intended for scholarly research and educational use. You may make copies of these publications for research or instructional purposes (under fair use guidelines) free of charge and without further permission. Republication or commercial use of Language and Culture Documentation and Description or the documents contained therein is expressly prohibited without the written consent of the copyright holder(s).

Series Editor

George Huttar

Copy Editors

Lynn Frank

Mary Ruth Wise

Compositor

Judy Benjamin

Abstract

Abstract

The Spanish—Huaorani (auc) words and phrases in this list were compiled as an aid to Huaorani speakers who find themselves in increasing contact with the western world in which modes of transportation, legal and political systems, and other concepts differ greatly from those of the Huaorani. Huaorani youths selected the useful words and phrases included in this short list.

Jóvenes huaorani en colaboración con Catherine Peeke estuvieron a cargo de la compilación del presente vocabulario, el cual se dedica a la gente huaorani.¹

La abreviatura que aparece junto a cada término indica solamente la parte del habla del término en castellano, y no necesariamente la glosa huao. La glosa huao puede ser de otra naturaleza u otro género, según el propósito y la perspectiva de los huaorani que proporcionaron los datos. Se espera que este pequeño vocabulario sea de utilidad a la gente huaorani en su empeño por comunicarse con los de habla castellana.

Las abreviaturas que se utilizan son las siguientes:

abr.	abreviatura
adj.	adjetivo
adv.	adverbio
astron.	astronomía
expr.	expresión
f.	sustantivo femenino
fr.nom.	frase nominal
fr.prep.	frase preposicional
fr.vb.	frase verbal
gram.	gramática
m.	sustantivo masculino
interj.	interjección
pl.	plural
pron.	pronombre
v.	verbo

abandonar *v.* wadæ goquï

abandonar (su carga) *v.* bææ ta goquï

abandonar al hijo *v.* wëñængä ingante bææ tate goquï

abogado *m.* Awënëdi näni wææ änönö ante ædæmö ëñengä inte waocä beyæ abogado yewämongampa. Nëë nöingä angä ingä. Ayæ nëë angä weca gote, Waocä æbänö cæcäi, ante tömengä beyæ apænecampa. Temömënete quëwengä beyæ ëñengä inte abogado mincayonta cæcä ingampa.

absceso *m.* nantai; wiñimö; baonga aca ñömänte hmm wayömö

acelerador *m.* næ gäwate goquinca

acercar *v.* oo pongui; oo goquï

actitud *f.* nänö cæquï ante pönämämo

acusación *f.* wacä wïwa cæcäimpa, ante näni änö

adecuado *adj.* tömenque ingui eyepæ inte waa cæquï

adición *f.* godömenque tatodongui

adjetivo *m.* æbänö ïmaï, ante nänö ä

aduana *f.* wabæca näni æænte poncoo adinque “impuesto” näni ææñömö

adverbio *m.* æbänö cæbaï, nänö ä

agradable *adj.* watapæ

agricultor *m.* nëë cængui miñomö beyæ ëñengä; onguipoya ate ëñengä; cænengäidi beyæ nëë ëñengä

---

¹Note: Other spellings for the Huaorani ethnic group are Waorani and Waodani. “Huao” (or “Wao”) is the adjectival form.

agricultura *f.* minte pæcæimpa, ante nängüi ömæ näni cæ
 agrio *adj.* tii nante baï
 agua potable *f.* (*fr.nom.*) æpæ bequimæ
 ala del avión *f.* (*fr.nom.*) ebo önomänto; ebo önompoto; ebo betamoncapa
 alcalde *m.* bacoo näni quëwëñömö awënë
 alcoholíco *adj.* tii nämæ baï
 alegre *adj.* todinque
 alegría *f.* toquii; toquimämo
 alejar *v.* go gobæ goquii
 aleta trasera del avión *f.* (*fr.nom.*) ebo yämiiñämpa
 aletazo *m.* pao pao ämængüi
 aletazo del avión *m.* (*fr.nom.*) ebo yæpæ
 alfabetización *f.* yewæmoninque acædänimpa, ante odömongui
 alfabeto *m.* (waodäni tededö) a ä æ b c d e ë g gu i ï m n ñ o ö p qu t w y
 alojamiento *m.* gote möiñömö
 alojar *v.* ponte mömi, ante cæqui
 alto₁ *adj.* doyæ; æibæ iñömö
 ¡al tol₂ *interj.* ¡E ongöe!
 amable *adj.* waadequii ingä
 amargo *adj.* tii moncapæ baï
 ambiente *m.* godongämæ quëwëmämo
 ambulancia *f.* wæncæ cædäni æengüi
 amigo *adj.* ämigo; guëa waadete ingä
 amor *m.* waadequii; waadete quëwenguimämo
 amputar *v.* taa wiyængüi
 anestesia *f.* nantadämäi incæcæimpa, ante tænonguimæ
 ánimo *m.* nänö cæinëö
 aniversario *m.* adoyedë wadepo ba, ante cæqui
 anteojo *m.* awinca awocawænta näni èmö; awinca wodömonte ainta
 Antiguo Testamento *m.* (*fr.nom.*) Wëenëñedë Yewæmongainö
 anulado *adj.* dæ ä
 aplazado *adj.* ayæ concæqui wæætë beyæ
 apoyar *v.* tömengä ingante ante cæquiö
 aprender *v.* ëñengüi
 apropiado *adj.* tömenque ingui eyepæ inte waa cæqui
 árbitro *m.* næe badecä
 archivo *m.* yewæmonte näni daa wente næñömö

- arrendado *adj.* wacä oncö tocodë beyë quëwenguü
- artista *m.,f.* nëë waa pönencoo badongä
- artículo *m.* yewämonte nänö ëñenguü
- astronauta *m.,f.* nænquemö nëë äidäni ïnänipa; apäicamö nëë äidäni ïnänipa
- astronomía *f.* némö owocä ate ëñënö
- asunto *m.* quiëmë näni cæquü
- atraer *v.* æäente ponguü, ante cæ
- audífono *m.* daa tïmoncate ëñenguü
- auricular *m.* wodomoncate ëñenguü
- autobús *m.* awotobo
- autóctono *adj.* cöwë mää näni quëwënö
- ¡ayúdame! *interj.* näëëmi æëmoe
- balanza *f.* dobæ padomïñänte cæquü; æpodö ëmë, ante tee mante aquü
- balcón *m.* oncodo wænömëñäcapaa
- banco₁ (asiento) *m.* contaquimpa
- banco₂ (establecimiento) *m.* tömänäni mincayonta (tocode) ongoncönë impa; "Mincayonta wääänä impa," änäni
- bar *m.* godonte näni becönë
- Biblia *f.* Wængonguü apænecä ate ëñente dodäni näni yewämongainö
- biblioteca *f.* tömää yewämöi ongöñömö; aquincoo ongöñömö
- bisagra *f.* odemö wodönequü
- blanco₁ (de color) *adj.* näämänta
- blanco₂ (de la raza) *m.* cowodëidi näni näämäntaidi ïnänipa
- bloque de cemento *m. (fr.nom.)* temento badoncade
- bodega *f.* näni mäincoo cö cæyömö
- bodeguero *m.* nëë mäincoo aacä; mäincoo cö cæyömö nëë ëñengä
- boleto *m.* yewämonte odömonte goquinta; godonte guiiquinta
- bolígrafo *m.* yewämonguingö
- bolsillo *m.* önoncamoncodë wente æænguü
- bomba₁ (mecánica) *f.* æpæ nëë bee
- bomba₂ (para encendios) *f.* gonga bæco ate mönæ ëmönenguü; æpæ awoto; awoto æpæ nænte gote gonga inte ëmönengä
- bomba₃ (militar) *f.* guerra cæquü; tæi ate guedä ñä; tei ä; waodäni wænguü
- bondad *f.* waa nänö cædö
- bosque *m.* awæncoodë
- búho *m.* mongatapo
- caja₁ (recipiente) *f.* tömencade
- caja₂ (puesto de abonar) *f.* nänö gote tocode daa wëñömö

- caja₃ (de ahorros) *f.* näni daa wente ongoncoo
- caja₄ (del seguro) *f.* nëë cæcä beyë ongongæimpa, ante näni daa wëñömö
- cajita *f.* guiyancadeta
- cajón₁ (cualquiera) *m.* tömencade
- cajón₂ (de madera) *m.* awæmpabo
- cálculo *m.* æægancadö ï, ante mää pönï pönente aquï
- calidad *f.* ææbänö ï, ante
- calle *f.* näni quëwëñömö awoto godö
- cama *f.* mööimpa
- cambiar *v.* wæætedö wæætë godonte æængüï
- cambiarse *v.* wacä baï baquï
- camilla *f.* wæncæ cædäni näni ñönonte ææimpa
- camino *m.* taadö
- camión *m.* awoto mäincoo ææ
- campo *m.* önmäeca
- canal del radio *m.* (fr.nom.) tömë quï ate näni gönonte apæne
- cancelado₁ (anulado) *adj.* dæ ä
- cancelado₂ (pagado) *adj.* debe inte tömää paga cætimpa; tömää pædæ godonte æænte
- cáncer *m.* tömenca tömämämo baonga ba go
- cancha *f.* oo poquïmanca; owempoquïmanca
- candado *m.* we ænequinca
- cantón *m.* bodogadäni näni quëwëñömö; tæiyänenäni näni quëwëñömö
- capellán *m.* nëë wæwente ïnänite Wængonguï beyë apænecä
- capitán *m.* nëë ängä cædäni
- capítulo *m.* wataa wataa adoque, ante näni ate ëñëñömö
- cárcel *f.* tee mönete oncö
- caridad *f.* waadete näni cædö
- carpintero₁ (persona) *m.* awæmpa cæcä; awæmpa beyë nëë cæte ëñengä
- carpintero₂ (pájaro) *m.* guicade
- carpintería *f.* awæmpa näni cæyömö
- carretera *f.* awoto taadö
- carril *m.* goquïnö
- carta *f.* mincayonta yewæmonte näni daa godonte aquinta
- cartón *m.* mincayontabo wente æængüï
- casa de cambios *f.* (fr.nom.) mincayonta näämä näni godonte æænguincönë
- casete *f.* godämä quï, ante ëñenguï ä
- castigo *m.* wïwa cæte ate panguïmämo

- cédula *f.* ocæ ëmænte goquï; aeyömönö ömæ quëwëmi, ante nænte quëwengui; nänö odömonte wayömö goquinta
- censo *m.* näni quëwëñömö tömänäni ëmöwo yewëmonguï ante; aedänidö adobæcä quëwënani, ante eñencæte ante näni yewëmöï
- certeza *f.* nø impa, ante nänö pönënö
- certitud *f.* nø impa, ante nänö pönënö
- cerámica *f.* näni bædinca
- ¡chao! *interj.* gobopa
- cheque *m.* tocode næmonta näni cæte æænta
- chofer *m.* awoto gopocä; nëë awotoidi beyæ eñengä
- ciencia *f.* ate pönente näni töingä eñenguimämo
- cine *m.* guite näni awëññi aincönë
- circunferencia *f.* godämäe i
- circunstancia *f.* godämämo i
- cirujano *m.* wïwa ïnäni tæ guiyængä
- ciudad *f.* nanguï pöni näni quëwëñömö; bacoo pöni näni owoyömö
- ciudadano *m.* cöwë quëwengä
- claro *adj.* edonque
- ¡claro! *interj.* ¡näwangä!; ¡ Ao!; nøö, ante impa
- clima *m.* nänënë yoguite nänënë ocoi nänënë gancæ ïñömö
- cocinero *m.* cænguï ænongä
- cola del avión *f. (fr.nom.)* ebo ænöwæmonta
- colaborar *v.* guëa cæte
- colección *f.* adocoo tii gæte baï
- colegio *m.* eñenguï, ante näni odömönömö
- coma *f.* guëmante tedequï ante tæ cæi domiñængä
- comadre *f.* tömengä nänö wengä pemöninä
- combate *m.* piiñte wæetedö wæætë näni cæ
- comedor *m.* cænguï oncö
- comenzar *v.* dobæ padomiñænte cæquï
- cometa₁ (*astron.*) *m.* ñää godonguï tica ënë baï öönædë gämænö goquï
- cometa₂ (*juguete*) *f.* woboyæ nanguï ponte ate guedææ goquï
- comillas *f.pl.* doo tedete i, ante mëa wææ cæte tæ cæcaquï
- cómodo *adj.* waa contaquï
- compadre *m.* tömengä nänö wengä pemöningä
- compañía *f.* godongämä cæcæimpa, ante yewëmonte näni cæcabø
- compatriota *m., f.* wacä nänö aämæque quëwengä
- computadora *f.* tömenque cædäni yewëmö

comunicar *v.* wacä ingante ängüï
 comunidad *f.* ao ante näni cæcabo quëwëñömö
 conferencia *f.* quiëmë quiëmë beyæ näni tedete ëñëñömö
 confianza *f.* ee pönenguimämo; ædämö cæquïnö ante näni pönënö
 confiar *v.* ao ante baï cæquingä, anguï
 conflicto *m.* piiinte wæætedö wæætë nani cæ
 congreso *m.* awënë beyæ ante näni tedecæ cæyömö
 conocer *v.* ate
 contar *v.* æpodö i, ante
 crédito *m.* paga æänämäï inte Ao ante näno pönönö
 cuartel *m.* tontadoidi onconcoo
 cuenta de banco *f. (fr.nom.)* baanco ïñömö æpodö tocode ongö, ante aquï
 cuento *m.* iiimai cægadänimpa, ante dodäni näni apænegainö ante wodongate näni næ; wëenë näni cædi apænequi
 cuerpo *m.* ayaboga; tömäo
 cueva₁ (grande como casa) *f.* tïmö ontato
 cueva₂ (larga) *f.* ontatobo
 cuidar *v.* aaquï
 cuidado₁ *m.* waa näni adö
 ¡cuidado!₂ *interj.* ¡E ae!
 culpa *f.* nëë wënæ wënæ cæquï, apænequi; wiï ëñente beyæ
 culto *m.* Wængongui ingante godongämä ponte näni apænedö
 cultura *f.* wëenë näni cægaïnö wodongate ñowodäni näni cæ
 cumpleaños *m.* mänimpo wadepo ingampa, ante cædäni
 cumplido *adj.* iiique cæcä
 curso *m.* näni tömänäni ate ëñente bayömö
 dar un puntapié *v. (fr.vb.)* tee töwaquï
 ¡de nada! *interj.* önonque ææe
 defender *v.* wææ cæquï; wææ gompoquï
 dentadura *f.* näno baga badongaï
 dentista *m.,f.* baga ante nëë cæcä; baga beyæ nëë ëñengä inte cæcä
 denuncia *f.* wacä wiwa cæcäimpa, ante näni änö
 dependiente *adj.* wacä aacä beyænque eyepæ inte quëwengä
 deporte *m.* öo poquïnäni, ante cædäni
 depósito *m.* godömenque wenguï
 derecha (la mano) *f.* töömäe
 derecho₁ (recto) *adj.* töinö
 derecho₂ (facultad) *m.* cæquï ante näni næ

- desarrollo *m.* pæquïnö
- desborde *m.* öñowacaquï gote wæætë wa awotodë qoquï
- desconfiar *v.* æbänö ï, ante wii ëñente baï cæte
- descuento *m.* wædænque godö
- destacamento *m.* wayömö wayömö tontadoidi wänonte näni aacöñömö
- desfile *m.* tömänäni acædänimpa, ante näni godö
- desgracia *f.* näñö wæquïmämo
- deslindamiento/deslinde *m.* tömënäni ömæ ganca pïnonguï ante
- despacio *adj.* wæñeï
- deseo *m.* näñö cæïnë; näñö ææïnë
- destrucción *f.* capo wænonguïnö
- desvío *m.* wïnicaidämë ponguïnö
- deuda *f.* näñö ææñi godönämäi näñö ïnö
- diámetro *m.* godämë ïñömö tæcæguidë
- diario₁ *adj.* iïmö iïmö iïmö iïmö
- diario₂ (periódico) *m.* iïmö iïmö tawæ aquïta. doo näni awënëñi ñäö cæ aquïta
- diccionario *m.* adoque tededö adoque tededö ante ñænæmoga ate ëñenguïta
- diéresis *f.* tæ cæcaï
- diferente *adj.* waadö wa ï
- dirección (junta) *f.* nëë änäni näni ancabo
- dirigente₁ *m.,f.* nëë cædäni tömää beyæ nëë angä
- dirigente₂ (de educación) *m.,f.* näni ecoeda aquï beyæ nëë angä
- dirigente₃ (de salud) *m.,f.* beïmö beyæ nëë cæcä
- dirigente₄ (de tierras) *m.,f.* ömæ beyæ nëë angä
- división *f.* æpodö inganca, ante tatodonte aquï
- doctor *m.* wæncæ cædäni beyæ nëë ëñengä; wæncæ cædäni ate cæcä
- documento *m.* näni yewämonte næ
- droga *f.* ocænte näni wiwa cæ
- dudar *v.* æbänö ï, ante wii ëñente baï cæquï
- dueño *m.* nëë quiïngä; nëë èacä
- dulce *adj.* waëmë
- ecología *f.* ooïngäidi awæidi näni yebænte quëwënö, ante näni èyënö
- edificio *m.* doyæ oncö; oncömo
- educación *f.* waa ate ëñenguïnö
- educador *m.* nëë odömongä; ædæmö ëñencædänimpa, ante nëë apænecä
- ejército *m.* tontadoidi näni wææ cæcabo
- elección *f.* awënë baquï ante näni daa winte cædö

- electricidad *f.* gongamë; ñääö aquimë
- embrollo *m.* guïñente quïnö cæquï, ante näni wædö
- empaste *m.* temongaqui
- empezar *v.* dobæ padomïñänte cæquï
- en cambio *fr. prep.* waadö ämo
- enchufe *m.* gongamë woca daa tinguïñömö; gongamë beyä daa tinguinca
- énfasis *m.* nanguï ante näni cæ
- enfermera *f.* daecawo gawænäni adä
- enfermero *m.* daecawo gawænäni acä
- engaÑar *v.* waadö cæquïnö ante cæyongä waadö cæte; babæ cæte
- entender *v.* ëñengui
- entrada₁ (puerta) *f.* guíiquïnö
- entrada₂ (boleto) *f.* godonte guíiquinta
- equipo *m.* adodänique owempoquïnäni ïnäni
- escarabajo *m.* tebo
- escritorio *m.* ñönonte yewæmöimpa
- escuela *f.* wædænque ate ëñenguiñömö
- esferográfico *m.* yewæmounguingö
- espacio *m.* wampo ïñömö
- especialmente *adv.* täno ante pönenguï
- esperanza *f.* ædæmö cæquïnö ante näni pönënö
- esperar *v.* aa ongongui
- estadio *m.* näni öo podäni näni ayömö
- estar de acuerdo *v. (fr. vb.)* ao ante; waa impa, ante pönenguï
- este *m.* nænque tamönö impa
- eternal *adj.* wiñ dæ ba, godömenque quëwente
- eternidad *f.* wiñ dæ baquïnö, godömenque quëwenguïmämo
- examen₁ (físico) *m.* ææbänö ï, ante näni aquï
- examen₂ (de aptitud) *m.* ææbänö waa acä, ante näni aquï
- extranjero *adj., m.* wabæca quëwente dëë pongä
- factor *m.* quiëmë quiëmë
- farmacia *f.* tömää beïmö ongöñömö
- fe *f.* ee pönenguïmämo
- federación *f.* waa quëwenguïnäni, ante awënëidi tömö godongämë näni ædæmö cæcabo
- ferretería *f.* näni quiëmë quiëmë daagoncoo godonte ææñömö
- ferrocarril *m.* dooyä awotobo goquïnö mengadeya aanque baï ï
- ficha *f.* odömongui ante badöninta

fidelidad *f.* nänö cæquënënö ante cöwë ëñente nänö cæi
 folleto *m.* mincayontabo
 fotografía *f.* awëninta
 frase *f.* wædænque ocää tedequï; ayä adobaï ate yewæmöï anguï
 freno *m.* nänö gäwate nä gongænguï
 frontera *f.* adobæcaque ñænæmæca yæwedeca näni wææ wänöñömö
 fuerte *adj.* tæëmö inte
 fusilaje del avión *m. (fr.nom.)* ebo yabæbo
 gabinete *m.* wente cönönimpa
 ganas *f.pl.* nänö quingæ cæinënö
 gancho para la hamaca *m. (fr.nom.)* önömoncatadæ; ñöö ñänonte woquï
 ganga *f.* pancaa godonte æænguï
 gasolina *f.* quiëmë quiëmë badönäni
 gasolinera *f.* gongapæ näni iyæñömö
 gastos *m.pl.* ipoquïdö
 geografía *f.* ömæ beyæ näni aï
 gerente *m.,f.* dëë nanguï angä
 globo *f.* wëñänäni owempoquï; woboyæ tönö cæte guedæ ænguï; guedæ æ
 gloria *f.* ñäö baï nänö èmönö
 gobernador *m.* gobedönadodo
 gobierno *m.* gobiyënö; awënëidi
 gol *f.* guidonguï
 gozo *m.* toquïmämo
 grabación *f.* cæte æænguinca
 gracias (como interj.) *f.pl.* waa cæbi ææmopa; idæwaa
 gramática *f.* adoque tededö ææbänö ï, ante yewæmonte aquinta; näni tedete yewæmonte æbänö ï, ante aquï
 gravilla *f.* guidimö incæ mömö ii; næñæmö
 guarda *m.,f.* wææ wänongä
 guarnición *f.* tontadoidi näni daa wente quëwëñömö; wayömö wayömö tontadoidi wänonte näni aacöñömö
 guerra *f.* wæetedö wætetë näni oonte cædö
 guerrillero *m.* wë wömonte ææcämenque ingante wänonte quëwëngä
 guía *m.,f.* nëë æænte gocä
 habilidad *f.* ææbänö cæquï, ante ëñeninque eyepæ näni ënö
 hangar *m.* eboidi näni ñongæñömö; ebo näni waa cæte ayömö
 hay *v. (fr.vb.)* mæ; ongompa; mæ ongompa; mæ ä
 hélice *f.* yæcadopa; önoncadowæ; cæcado
 hemorragia de la nariz *f. (fr.nom.)* önoncado gocadote

- hepatitis *f.* wïñacawæ daecawo baquï
- hielo *m.* yoguica
- historia *f.* wëenëñedë cædï aquï; dodäni pöni näni cægaï, ante; æbänö quëwengadänimpa, ante
- historia del Ecuador *f. (fr.nom.)* dodäni æbänö cæte quëwengadänimpa
- honesto *adj.* nöö pöni ëñente cæcä
- honrado *adj.* nöö pöni ëñente cæcä
- horario *m.* yewämonte ate ante cæquïnö
- hospital *m.* wæncæ cædäni goyömö; quiëmë quiëmë badinque waa näni bayömö
- hospital del seguro *m. (fr.nom.)* waa baquimpa, ante wæncæ cædäni näni daa wente ongoncoo beyæ näni goyömö
- hotel *m.* nanguï pöni näni möñömö; näni monguï oncö
- humilde *adj.* wædämo imopa, ante pönëninqué
- idioma *m.* tededö
- iglesia₁ (asamblea) *f.* mönö pönencabo imompa, ante godongämë näni cæcabo
- iglesia₂ (edificio) *f.* Wængonguï apæneincönë
- importante *adj.* nanguï pöni
- imprenta *f.* pönente baï mincayonta bacoo pöni adodö adodö yewämonguiñömö
- imprimir *v.* pönente baï mincayonta bacoo pöni adodö adodö yewämonguï
- impuesto *m.* tömämë ïnäni ipoquï beyæ ante wædænque mincayonta godönäni awënë dädö ädö
- impulsar₁ (con la cabeza) *v.* tee tencaquï
- impulsar₂ (con la espalda) *v.* tee tedancapænguï
- imán *m.*edo beca
- increíble *adj.* ædö cæte ëñëmaï
- independencia *f.* nämanque näni quëwenque änö
- indígena *adj., m., f.* wëenë quëwengaïnäni; cöwë mää quëwänäni
- individuo *m.* waocä; adocanque
- información *f.* ëñencædänimpa, ante näni apænedö
- insinuar *v.* ëñencæcäimpa, ante wii edonque tededinque odömonte baï cæquï
- institución *f.* godongämë cæte aquïñömö beyæ impa
- internacional *adj.* wabæca wabæca beyæ impa, ante cædique
- investigar *v.* æbänö cæte i, ante ëñencæte ante ate
- jefe *m.* nanguï angä ingä
- jefe político *m. (fr.nom.)* “cantón” beyæ awënë
- jubilado *adj.* dobæ tatodonte baï edæwaa cæte picæ bate tawæængä inte
- juego *m.* owempoquï
- juez *m.* æbänö cæcäi, ante adinque, Nöö nöö wïwa cæcä ingampa, ante, Waa cæcä ingampa, ante nëë angä ingä
- laboratorio *m.* quiëmë beyæ wënæ wënæ badäni, ante näni cæte ayömö
- ladrillo *m.* concæ concæ mænonganica

- ladrón *m.* awëmö æænte quëwengä
- lapiz *m.* awængö yewæmonguingö
- lastre *m.* guidümö incæ mömö ii; næñäemö
- lengua₁ (órgano) *f.* önonguënëwa
- lengua₂ (lenguaje) *f.* tededö
- lenguaje *m.* tededö
- letra *f.* adodeque pönii näni yewæmöne
- ley *f.* gobiedönö, mänömaï cædäni, ante näni angaï impa; näni cæquënënö ante awënëidi näni änö
- leyenda *f.* dodäni önwëninque pönëninqe näni angaï godömenque næænte cöwë quëwëte näni ädö
- libre *adj.* quiëmë cädämäï quëwëninque; quiëmë cädämäï godique; wææ cädämäï quëwëninque
- librería *f.* yewæmoninta godonte ææincönë
- libreta militar *f. (fr.nom.)* mincayonta tontadö quï nængui
- libro *m.* wi æmpote aquinta
- límite *m.* ömæ näño inganca; tömää yæwedeca impa, ante wææ cæte beyæ taadö näni pïnöñömö
- lindero *m.* tömää yæwedeca impa, ante wææ cæte beyæ taadö näni pïnöñömö
- lio *m.* guïñente quïnö cæquï ante näni wædö
- llave₁ (de cerradura) *f.* we ænecaï
- llave₂ (f. del agua) *f.* dadi ompocaï
- loco *adj.* dowæncate ëñenämäï quëwengä inte
- madrina *f.* wængänä; näño pemönïnä
- maestro *m.* cæqui beyæ nëë ëñengä
- malecón *m.* æpæ wææ tñiyömö
- maleta *f.* wente ææincade
- maletero₁ (de atrás) *m.* yæmiñämö wente æænguiñömö
- maletero₂ (de abajo) *m.* ænömcadäemö wente æænguiñömö
- mandar *v.* daa godönte
- marcha *f.* ëñente cæcädänimpä, ante cægonte näni godö
- matrícula *f.* doobæ yewæmonte awoto ï, ante näni odömonguinta
- mayúscula *f.* ñænæ yewæmönï
- mecánico *adj.* nëë nanguï cæqui beyæ ëñengä; nëë gaingä o togænte daa tingä
- medicina *f.* bete waa baquï impa
- memoria *f.* pönenguïmämo
- mentira *f.* nëë babæ angui
- mercado *m.* tömänäni beyæ cængui godonte æængui ongompa; cængui quiëmë quiëmë näni godonte ææñömö
- mesa *f.* ñönonte cæimpä
- mestizo *adj.,m.* inte ingä
- miembro *m.* näni cabø iñönänite adocanque

militar *adj.* nëë ömæ beyæ wææ aacä

ministerio₁ *m.* awënë, tömänäni beyæ cæedäni, angä ëñente nëë cædäni

Ministerio₂ (de Salud Pública) *m.* beïmö beyæ ayæ waa cæte quëwënö ante nëë ëñenäni

Ministerio₃ (de Finanza) *m.* awënë tocode näni nænte cæyömö nëë cædäni

ministro *m.* tömämæ quëwënäni beyæ awënë baï nëë cæcä

minúscula *adj., f.* wædää yewæmönï

mío *adj.* botö quï

mochuelo *m.* tamö

motor *m.* cæncadë mïmömö; cæncadëmo

mucho gusto *m. (expr.)* waa abopa, ante

muestra *f.* acædänimpa, ante odömongui

multiplicación *f.* æpodö ï, ante tæiyæ tawææ aquï

máquina₁ *f.* nëë cæquïmö

máquina₂ (de escribir) *f.* näni mincayonta yewæmongui

nación *f.* adoyömö quëwente adodö ante pönente näni cæcabo

nacional *adj.* ïmæca ganca inte

natural *adj.* köwë ï

naturaleza *f.* awæ ööingä yebænte näni quëwëñömö

Navidad *f.* Itota ëñadï bapa, ante cædäni

negocio *m.* wacä tönö Ao ante näna cæqui

nevada *adj., f.* yoguimö onquiyaboga ganca owoï

nieve *f.* yoguimö

no hay *v. (fr.vb.)* dæ; dæ ä; dæ ampa

no hay paso *v. (fr.vb.)* dæ anguimpa taadö

no rebasar *v. (fr.vb.)* wodopænta godämäï

no se preocupe *v. (fr.vb.)* wædämäï ie

no tengo *v. (fr.vb.)* dæ ampobopa; näñämäï ïmopa

norte *m.* betamonca dipämmænca

nuestro *adj., pron.* mönitö quï; mönö quï

Nuevo Testamento *m. (fr.nom.)* Ñöwo Wæætë Näno Yewæmongaïnö

obediente *adj.* nëë ëñente cæcä

occidente *m.* nænque guiidö näni quëwëñömö

oeste *m.* nænque guiidö impa

oficina *f.* quiëmë quiëmë cæqui ante näni yewæmoncönë; wiï quëwenguï oncö; yewæmonguï oncö; yewæmonguincönë

oftalmólogo *m.* awinca beyæ nëë acä

omnipotente *adj.* eyepæ inte tömää cæcä

oportunidad *f.* eyepæ cæqui

- oración₁ (*gram.*) *f.* wædænque ocää tedequï; ayë adobaï ate yewæmöï angüï
- oración₂ (*discurso dirigido a Dios*) *f.* Wængonguï ingante mönæ guimonte apænequï
- oriente *m.* nænque tamönö mönö quëwëñömö
- pacto *m.* cæquiñäni, ante ao änö
- padrino *m.* wæmængä, nänö pemöningä
- pagado *adj.* debe inte tömää paga cætimpa; tömää pædæ godonte æænte
- pago *m.* nänö cædi beyæ tocodë nänö ææninta
- palabra *f.* adodeque tedequï
- palacio *m.* awënë oncö
- panal de instrumentos *m. (fr.nom.)* nëë gopoquincoo
- paro *m.* Eyepæ æänämäï imöni, ante nanguï piûnte näni cædö impa. Tömänäni näni cæquenénö næ gongæte ñimpo cædinque awoto taadö wææ cædäni.
- parque *m.* ömæ babæidi näni quëwëñömö
- parroquia *f.* wædænque näni quëwëñömö; tæcæ bacö näni wocæñömö
- particular *adj., m.* wacä ingä
- partido *m.* guëadö guëa owempoquï
- paréntesis *f.* wædænque wade ï, ante mæa weä weä wææ cæquï
- pasaje *m.* godonte goquinta
- pasajero *adj., m.* awotodë gocä; ebodë gocä; wipodë gocä
- pasaporte *m.* wabæca ëñacæ goquï mincayonta; wabæca näni odömonte goquinta
- pastor *m.* Wængonguï ingante nëë pönänäni ñänite aate baï cæcampä; ëñeedäni, ante apænecampa; Wængonguï beyæ nëë apænecä
- patio₁ (*de la casa*) *m.* önmancadinque
- patio₂ (*cancha*) *m.* oncoboyæ owempoïñömö
- patria *f.* ëñate nänö quëwëmæ
- patrón *m.* ömæ tönö mäincöo nëë ènempocä inte cædäni ate godongä
- pavimiento *m.* taadö waa poni tæimö badonte
- país *m.* adobæque impa, ante pönente näni quëwëñömö; adobæcaque ñænæmæca näni quëwëñömö
- pecador *m.* wiwa cæte quëwengä
- peligro *m.* wænguïmämo; wënæ wënæ ïmämo; wænguimpa; pocænguimpa
- peluquería *f.* ocaguï nänö tocaincönë
- pensar *v.* pönenguï
- pensión *f.* näni ponte möonguï oncö
- pensionado *m.* “colegio” acæte ante näni ponte godonte mööñömö
- peón *m.* nëë ènempocä beyænque cówë cæte wæwëgä
- periódico *m.* doo näni awënënï ñäo cæ aquï; iimö iimö tawæë aquï
- persona *f.* waocä

- petróleo** *m.* gongapæ biquï pöni wentamö pöni impa; cowodë badonte
- picante** *adj.* tiï moncate baï
- piloto** *m.* nëë ebo beyæ ëñengä; ebo gopocä
- pintura** *f.* paquimäe
- planetas** *f.pl.* inguipoga tönö nænque godämë cädäni
- planificación** *f.* tëemente, quinö baï cæquïnö, ante ayæ, ayeedënö cæquïi ægancadö cæquïi æyömönö tocode æante cæquïi ædänidö cæquïnäni, ante wa wa näni ante pönente cädö.
- planta** *f.* awæ; gaguimäe, oyoncabæ
- plantear** *v.* cæquï ante angui
- plaza₁** (del poblado) *f.* wampo iñömö tæcæguidë
- plaza₂** (de toros) *f.* wampo iñömö wagada onguïñangä cæyömö
- pluma₁** (de pájaro) *f.* ööma
- pluma₂** (de escribir) *f.* öömagonca yewæmonguingö
- poderoso** *adj.* eyepæ inte nanguï cæcä
- policía** *f.* nëë wiwa cädäni ïnänite, Waa cædäni, ante nëë änäni ïnänipa; awenëidi näni wææ änïnö ante ëñencædänimpa, ante nëë aacä.
- política** *f.* näni cabo tömämæca ante cädö
- portero** (en el juego) *m.* nëë oncongä; nëë onconte æängä
- poste** (en el juego) *m.* adaquedo odemö
- postergado** *adj.* ayæ concæquï wæætë beyæ
- postiza** (pierna) *adj.* nänö wa önmënenë badöi
- postizo** (diente) *adj.* nänö baga badongaï
- pozo** *m.* ontatodë æpæ æængui
- precio** *m.* ææpodö ante æænguii, ante
- pregunta** *f.* ëñencæte ante näni apænede
- prenda** *f.* paga cädämäi inte ñönongui
- presidente** *m.* adobæque tömämæ beyæ tæiyæ awenë ingä
- preso** *f.* tee mönete ongongä ingä
- prestado** *adj.* paedæ pönonte baï ate wæætë godongui
- primera vez** *f.* (fr.nom.) täno pöni
- primer** *adj.* täno
- principal** *adj.* täno i, ante näni ä
- principio** *m.* tänoyedë i
- privado** *m.* wacä ingä
- problema** *m.* wënæ wënæ cædi ante näni wæpämo
- profesor** *m.* nëë mincayonta beyæ ëñente cæcä; nëë odömongä
- programa** *m.* æbänö cæquï i, ante

- promotor₁** (de la alfabetización) *m.* töingä acædänimpa, ante nëë odömongä
promotor₂ (de la salud) *m.* beïmö beyæ ëñente ayæ waëmö cæte quëwenguï ante nëë angä
pronombre *m.* ëmowoidi beyæ nänö ä
propagar *v.* yebængui; näni pönönö ante ëñencædänimpa, ante näni cæ
proporcionar *v.* pancaa mæñænte
provincia *f.* nanguï mënäniya godongämä näni quëwëñömö; wædämæ näni cæyömö
proyecto *m.* tëemente, quïnö baï cæquinö, ante ayæ, ayeñenö cæquii, ægancadö cæquii, æyömönö tocode æænte
 cæquii, ædänidö cæquinäni, ante wa wa näni ante pönente cædö
prudente *adj.* nëë pönente ante cæcä
prueba *f.* nänö wæquimämo
préstamo *m.* pædæ godonte adodö pönongui
público *m.* tömänäni näni ate tedete cæquii
pueblo₁ (la gente) *m.* waodäni
pueblo₂ (población) *m.* mënäniya näni quëwëñömö; bodoga näni quëwëñömö; wædænque näni cabø näni quëwëñömö
puente *m.* taadö pïnwaimpa
puerta₁ (tabla para cerrar el vano) *f.* odemönequimpa
puerta₂ (tabla para cerrar un armario) *f.* tee mönequimpa
punto *m.* næ gongængui, ante tæ cæquii
quintal *m.* babodë
quizás *adv.* wabänö
racional *adj.* töinga pönente
racionalidad *f.* töinga pönengui
radiorreceptor *m.* ëñenguinca
radio técnico *adj., m. (fr.nom.)* apæneinca waëmö cæcä
radiotransmisor *m.* apæninca
rayos-X *m.pl.* nëë awënente baö cæncadëinö näni ainta; näni ayömö
razón *f.* nö pönënö beyæ cæte i
rebajo *f.* ænömenque paga cæquii; wædænque godö
regla *f.* tee manguinta
rehén *m.* näni pïinte yaacöningä
reina *f.* wabæca näni awënë baï godömenque cæ nänä; odehye nänögænä
reino *m.* awënë odehye nänö äñömö
reserva *f.* ooïngädi wææ cædäni näni yebænte quëwëñömö
responsable *adj.* nëë ëñente cæcä; nänö cædö beyæ ante anguenengä ingä
restaurante *m.* cængui näni godonte cæñömö
revista *f.* näni awëninta tönö yewämöinö aquii
rey *m.* odehye; wabæca näni awënë baï godömenque cæ nængä

- rollo *m.* awënii incade
- rueda₁ *f.* yætoca
- rueda₂ (delantera del avión) *f.* ebo önompo, pædæ wææmpocä
- rueda₃ (trasera del avión) *f.* ebo yæmiiñænca
- sabio *adj., m.* nëë pönente angä; nëë pönente ante cæcä
- sacar foto *v.* (fr.vb.) tatodonguï awëninta
- sala *f.* näni tedecönë
- salud *f.* waa poni mönö baö quëwënö
- saludo *m.* toncæ cæpoquü; waa pömi, ante
- salvador *adj., m.* wacä miingä quëwenguingä, ante dëë waa cæcä
- santo *adj.* tæiyäe waëmö
- satisfecho *adj.* edæwaa, ante waa poni ongoninque
- secretaria *f.* nëë yewæmönä
- secretario *m.* nëë yewæmongä
- segundo *adj.* ayäe
- selva *f.* ömædë
- servicios higiénicos *m., pl. (fr.nom.)* goi waa
- señor₁ (humano) *m.* onguïñængä
- Señor₂ (Diós) *m.* Awënë
- sofá *m.* contaïmo
- soldado *m.* tontado; wææ wänongä
- sonda *f.* æpæ beyäe, ægancadö i, ante aquü
- sospechar *v.* æbänö i, ante wiï ëñente baï cæte
- sostener *v.* tömengä ingante ante cæte
- SS.HH. *m., pl., abr.* goi waa
- sucré *m.* tocode
- sueldo *m.* wëenë gänäni æænguï
- suero *m.* bete baï tömo ënencædänimpa, ante daagoncadeya guiquimäe; owänocapä bequimäe
- sugerencia *f.* iimaï cæcæimpa, ante nänö apænedö
- sur *m.* betamonca tömænca
- sustantivo *m.* nänö èmöwoidi ä
- sustracción *f.* wænömenque tawæë aquü
- suyo *pron., adj.* bitö quï; mïnitö quï; tömengä quï; tömënäni quï
- taburete *m.* contaquimpa
- taller *m.* quiëmë quiëmë cæquiñömö; quiëmë quiëmë cæqui ante näni ayömö
- tanque₁ *m.* tanquebo
- tanque₂ (de agua) *m.* æpæ ongomodë

- taxi *m.* awoto tocode beyë goquï
- techo *m.* wææ cæcaï
- teléfono *f.* goobæ incæ guëa näni apænequinca
- televisión *f.* quiëmë näni cædö pö aquinca
- tema *m.* adoque ante ate apænete ëñenguï; yewæmonte aquï
- tenga la bondad *v. (fr.vb.)* waa cæquïmi
- teniente político *m. (fr.nom.)* wënæ wënæ cædäni ïnänite nëë angä æänäni
- terminado *adj.* doo iiñque cæte i; tömää cæte i
- terminal₁ *m.* ongonte näni goyömö
- terminal₂ (internacional) *m.* goobæ wabæca näni gocæte ante ongonte goyömö
- terminal₃ (terrestre) *m.* wayömö gocæte ante awotobodë näni contate goyömö
- termómetro *m.* ægancadö ocoi æi, ante näni témante aquinca
- terrestre *adj.* ömaa beyë
- tesorero *m.* tocode beyë nëë cæcä
- testigo *m.* æbänö cætimpa, ante nëë angä
- tiempo *m.* öönæ nänö ëmö
- tienda *f.* näni godonte ææñömö; tömänäni æænte bete cænte näni cæyömö
- tiene razón *v. (fr.vb.)* döö ante pönente cæbi
- tino *m.* æbänö cæquï, ante näni ëñente cædö
- todopoderoso *adj., m.* eyepæ inte tömää cæcä inte
- toreador *m.* wagadaidi ïnänite nëë owempote tænongä
- torre *f.* ebo gocæ cæcä ate poncæ cæcä adinque dëë aa pecä æibæ nänö ongoñömö
- trabajo *m.* quiëmë cæquï
- tractor *m.* ænquetabo; onguipoi wocä
- traducción *f.* wa tededö ate apænequiï; tatodonguï
- trampa *f.* gönonte näni wænonguï; wocæte näni æenguï
- transporte *m.* wayömö æænte goquiï
- trapiche *m.* cæte yopænguincade
- tren₁ *m.* doyæmo; dooyæ awotobo mengadeya go
- tren₂ (de aterrizaje) *m.* ebo önomä
- tribu *f.* näni cabø quëwënäni
- tribunal *m.* æbänö cætimpa, ante ëñente ate nëë änäni näni ancabo
- triste *adj.* wæwente; pönente wæwente
- tristeza *f.* wæwenguïmämo; wæwenguï; nänö pönente wæwenguïmämo
- trocha *f.* taadö baï näni pïnö
- trole *m.* gongamë tönö go
- tubo para el agua *m. (fr.nom.)* æpæmë ñönöñömö

- tumbado *m.* wææ cæcaï
- tumor *m.* tömenca
- túnel *m.* awoto ontatode goquïnö
- turista *m., f.* goobæ ëñacæ pönäni
- título₁ (de profesión) *m.* nänö yæcado inguï
- título₂ (de propiedad) *m.* tömengä quï yewëämonte ï
- título₃ (de una escritura) *m.* yæcado yewëämonte
- universidad *f.* godömenque näni nanguï ëñenguiñömö
- urgente *adj.* quingæ poni
- vaca *f.* wagada
- vacuna *f.* wënæ wënæ badämäi incadänimpa, ante daagö tænönäni
- vacuno *m.* wagadaidi
- valiente *adj.* nänö cæquenënö ante guïñenämäi inte cæcä
- veneno *m.* wænguïmä
- ventana *f.* wodomonguï
- verbo *m.* nänö æbänö cæquï ä
- verdad *f.* näwangä ïmämo
- verdadero *adj.* näwä
- vereda *f.* yæwedeca näni cægöñömö
- vergüenza *f.* guïñenguï
- vicepresidente *m., f.* awënë baï ingä
- video *m.* doo näni awënëni ñää cæ aquï
- visa *f.* wabæca näni ao ante tæ cæmonte goquinta
- vitamina *f.* bete quëwenguïmö
- vocabulario *m.* adoque tededö adoque tededö ante guiyanta ate ëñenguï
- vocal *f.* waodäni tededö a æ e i o ä ë ï ö vocales ïnänipa
- volante₁ (del avión) *m.* pææ mante goquinto
- volante₂ (del carro) *m.* taadonque goquinto
- voluntario *adj.* tåno poni cæcä
- vuelo *m.* ebo owaaquï
- yapa *f.* bacoo æämi ate önonque godomenque nänö pönö
- zafar *v.* ñii cæquï